

MEDGYESY S. NORBERT

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
BTK Történettudományi Intézet
Budapest, Magyarország
medgyesysnorbert@gmail.com

Teológiai érvelések, hitoktatás és misztérium- ábrázolás a 18. századi csíksomlyói ferences színpadon (1.)¹

Márk József csíksomlyói ferences szerzetes emlékének

Abstract: In the grammar school of Csíksomlyó (Șumuleu Ciuc), a Franciscan site of Marian pilgrimage in Transylvania, 104 school plays were produced by the pupils between 1721 and 1786. These were predominantly mysteries in the vernacular: Good-Friday Passions, Judgement-Day Dramas and the odd play for Corpus Christi Day or the Assumption. This annual tradition of education as well as pastoral care preserved the characteristics of mediaeval West European mysteries for the longest time and in the farthest geographical location. This paper addresses the question of how these mysteries presented theological or dogmatic facts as staged Poor Man's Bibles, that is, theatrical catechesis. The first part examines the 106 types of New Testament scenes and their 71 Old Testament antitypes. The following Roman Catholic dogmas were staged in Csíksomlyó: the Trinity; the Creation of the World; the Fall of the Devils; the Fall of Humanity; the Incarnation of the Christ (the so-called Heavenly Trial, Proces de Paradis); the Immaculate Conception, Virginity, Assumption, and Intercession of the Virgin Mary (Maria Advocata); the doctrine of the Eucharist. The theological teachings were cast in the form of human and al-

¹ Köszönöm Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész-muzeológusnak (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda) és Márk (Vince) József (1927–2020) ferences szerzetesapnak, kántornak, a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára őrének, hogy e gyűjtemény kincseit számos esetben (1998–2001 között évente, valamint 2007-ben és 2010-ben) hosszabb ideig vizsgálhattam.

legorical figures and presented by the grammar-school students to a numerous and predominantly illiterate audience on a three-level stage, in mother-tongue performances of illustrative verse, in a style adequately sacred as well as easy to comprehend.

Keywords: Csíksomlyó (Șumuleu Ciuc, Schomlenberg, present-day Romania), Joannes Kájoni, Franciscan Grammar School, mystery, Passion drama, Drama of the Assumption, Drama for Corpus Christi Day, Heavenly Trial (Himmelsprozess, Proces de Paradis), doctrine of the Trinity, Incarnation of the Christ, Creation, Mariology, Maria Advocata, Poor Man's Bible (Biblia Pauperum)

(Translated by BOLDIZSÁR FEJÉRVÁRI)

Bevezető kérdések

Ha az emberi élet és lelkiismeret alapvető kérdéseinek és az üdvösségtörténetnek szakrális, liturgikus és egyben népi stílusú, a magasságot és a mélységet egybefoglaló, ősi és egyben modern irodalmi megfogalmazását keressük, akkor a csíksomlyói misztériumjátékokhoz kell fordulnunk, amelyek a 18. századból maradtak fenn. Tanulmányunk alapkérdése: e misztériumjátékok a katolikus egyház tanításából milyen teológiai kérdéseket vetnek fel? E hittételeket milyen módszerekkel, textuális és szcenikai eszközökkel ábrázolták a drámaíró tanárok? Volt-e ennek a színpadi hitoktatásnak anyanyelvű előzménye Csíksomlyón?

I. Csíksomlyó, az anyanyelvűség és a Kájoni-iskola kapcsolata, a misztériumjátékok jellegzetességei

1. Csíksomlyó jelentősége és a színjátékok előzményei

Csíksomlyó az 1440-es évek óta az obszerváns ferencesek gondozásában lévő Szűz Mária-kegyhely. Alapítása óta napjainkig páratlan jelentőségű a hazai művelődés történetében: liturgia-, zene-, irodalom-, színház- és kegyességtörténeti, továbbá vallás-

néprajzi szerepe felmérhetetlen. A Napbaöltözött Asszonynak² földrajzi elzártágban lévő búcsújáró helyén alapításától kezdve máig szétszórás nélkül működik a könyvtár³ és hosszú időn át élt a könyvkötő műhely, 1667-től a gimnázium és 1675-től a nyomda.⁴ Első kiadványaként a ferences egyházzenesz, orgonista, polihisztor és műfordító génusz, Kájoni János (1629–1687) szerkesztésében 1676-ban jelent meg a *Cantionale Catholicum* énekeskönyv.⁵ A 795 éneket tartalmazó gyűjtemény szöveg- és dallamváltozataiban napjainkig meghatározza az egész magyar nyelvterület népénekincsét.

Kájoni János 1659 és 1677 között Csíksomlyón vetett papírra egy 1040 oldalas kéziratot, amelyet *Latin–magyar versgyűjtemény* (röviden *Hymnarium*) néven ismer a kutatás.⁶ A Kájoni-

² Losteiner Leonárd (1744–1826) ferencesnek a kegyszoborhoz kötődő csodákról szóló művét kiadta: MOHAY Tamás: „Az Istennek kincses tárháza...” P. Losteiner Leonárd ferences kézírata Szűz Mária csíksomlyói kegyszobráról. Csíksomlyói Ferences Kolostor–Szent István Társulat, Csíksomlyó–Budapest, 2015.

³ Muckenhaupt Erzsébet munkái a könyvkötőműhely és a nyomda történetét, jelentőségét is elemzik: MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Balassi–Polisz, Budapest–Kolozsvár, 1999.

⁴ *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely*. Kiállítási katalógus. A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette: MUCKENHAUPT Erzsébet. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2007; MUCKENHAUPT Erzsébet: *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I, (1498–1710). Katalógus*. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2009.

⁵ Kritikai kiadása: DOMOKOS Pál Péter (szerk.): „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Petrás Incze János: *Tudósítások*. Szent István Társulat, Budapest, 1979. A *Cantionale Catholicum* első két kiadásának (1676, 1719) dallamait a 18. századi Deák–Szentés kézirat őrizte meg, közzétette: KÖVÁRI Réka: *A Deák–Szentés-kézirat – The Deák–Szentés Manuscript*. Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2013.

⁶ A Kájoni-Hymnariumról szóló legújabb kutatások: RÉGER Ádám: *Kájoni János Hymnariumának szerkezetéhez*. In: *Népelemek és gyülekezeti énekek*

Hymnariumban olvasható négy dramatikus, anyanyelvű, passió népeinek is: a *Jaj, nagy kedven tartot szerelmes szülöttem...* Mária-siralom (12 vsz.); az *O, drága szerelmünk, egyetlen örömünk...* dramatikus planctus (7 vsz.), a „De Passione Domini” című, *O, nam ez volt amaz szomoruság napia...* kezdetű verses passió (34 vsz.) és az „Ugyan Nagy Péntekre” című, *Regi peldazatok immaron be töltek...* kezdetű passió ének (22 vsz.).⁷ Formájuk szerint strófákra osztott népekek, melyekben – a dramatikus prédikációk módján – szereplőkre (Jézus, Mária, Mária Magdolna, narrátor) bontható párbeszédetek találhatók. Ezeket a narrátor-prédikátor versszakai vagy verssorai kötik össze, akik képmény szavakkal bűnbánattartásra intik azokat a hívőket, valójában nézőket, akik egyben az éneklői voltak ezeknek a 17. századi költeményeknek. Ezeknek a sok versszakos énekeknek a szerkezete, tartalma, stílusa, motívumrendszere, frazeológiája és célja egyértelműen a 18. századi csíksomlyói passiójátékok konkrét és helybeli előzményének, fő forrásának tekinthetők. Kájoni énekei közelebb állnak a késő középkori forrásvidékhez (dramatikus prédikáció, devóciós passió), mint a felvonásokra és jelenetekre osztott, sokszereplős, színpadon bemutatott, 50–130 évvel későbbi társaik. A Kájoni által írt vagy másolt énekek esetében egy jellegzetesen csíksomlyói, nagypénteki, paraliturgikus szokásra következtetünk. Jézus Krisztus szenvedéstörténetének dramatikus bemutatását (vagy legalább párbeszéd, szentsír körüli,

a 17. századi Magyarországon. Szerk. SZÁDOCZKI Vera. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2017, 131–140. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 16.)

⁷ Az énekeket kiadta és részletesen elemzi: MEDGYESY S. Norbert: *A theatrum sacrum elemei a Kájoni-Hymnarium nagypénteki paraliturgikus tételeiben*. Magyar Egyházzene XXIV (2016–2020), 4. szám (2019/2020), 361–400. Világhálón: https://egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2020/09/361-400_Medgyesy-S.-Norbert.pdf

minden bizonnyal körmenet keretén belül elhangzott éneklését) Csíksomlyó esetében 50–60 esztendővel előbbre tehetjük, mint az első passiójáték szövegének 1721-es dátuma. Velük együtt a Kájoni *Cantionale* „Passio de vita Christi” című, 116 versszakból álló verses passióját,⁸ továbbá a lefordított énekek sokaságát tekintve megállapítható, hogy létezett az egyház liturgikus szövegeit alapul vevő, azt anyanyelvre átültető,⁹ valamint saját paraliturgikus, szükség szerint dramatikus szokásrendet kialakító anyanyelvű hagyomány Csíkban és Gyergyóban a 17. század során. Ennek a lelki-szellemi iskolának legfontosabb személye és máig ható alkotója Kájoni János volt. A 18. század passiójátékai ebből a lelki-szellemi műhelyből sarjadtak ki, annak a módszerét alkalmazták azonos mondanivalóval, céllal, de immár a templomtéren kívül.

2. A csíksomlyói passiójátás sajátosságai

Fennmaradt drámaszövegeink szerint 1721 és 1785 között a csíksomlyói ferences gimnáziumban majdnem minden esztendő nagypéntekén a ferences rendi tanárok által írt magyar nyelvű

⁸ Kiadta: DOMOKOS: „... édes Hazámnak...”, i. m., 1979, 1237–1248. Kedves Csaba erről a verses passióról jogosan feltételezi, hogy előadták Kájoni működése idején, Csíksomlyón. (KEDVES Csaba: *Kájoni és a régi magyar dráma I–II*. Magyar Felsőoktatás IX (1996), 4. szám, 41–42; IX (1996) 5–6. szám, 48–49.)

⁹ A *Csíksomlyói Magyar Prefációk* (XVI. sz.), a *Ferences Psalterium* (XIV. sz. 2. fele) és a *Ferences Névtelen Kottás Kézirata* (1741) kéziratos bejegyzései alapján a helybéli anyanyelvi liturgikus kezdeményezéseket bemutatja: MEDGYESY S. Norbert: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkeségtörténeti háttere*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Piliscsaba–Budapest, 2009, 148–153. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5. — PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák 1.) Letölthető: <https://edok.gyorkonyvvtar.hu:443/hu/book/-/record/kkmk3007969>

vű, többségében versbe szedett passiójátékot mutattak be a környékről (elsősorban a Csíki- és Gyergyói-medence, Kászonszék és Felső-Háromszék területéről) származó székely növendékek. A nyugati, latin rítusú európai térség legkeletebbi részén és a leghosszabb ideig Csíksomlyón virágzott a középkori gyökerrű, klasszikus misztériumjátás. Összesen 104 iskoladrámáról, ezen belül 42 passiójátékról, 12 moralitásról (erkölcsi tanulsággal járó színdarabról), 5 ószövetségi drámáról, 4 mártírdramáról (vértanúk élete), 12 történeti játékról, 4 társadalmi drámáról és két vígjátékról van tudomásunk.¹⁰ A csíksomlyói misztériumdrámák lényegében az egész üdvösségtörténetet, illetve annak legfőbb problémáját, a bűnbeesés-megváltás kérdéskörét vitték színre. Csíksomlyón, a ferences passiómisztikának köszönhetően Jézus Krisztus szenvedéstörténetét domborították ki a leginkább. A háromszintű színpad a Sárlos Boldogasszony-kegytemplom előtti téren, illetve a Kis-Somlyó-hegy oldalában állt. Egy-egy előadásban 70–100, sőt 130 gimnazista diák lépett színpadra.

A csíksomlyói nagypénteki előadások elsődleges célja az volt, hogy felkeltse a szereplők és a nézők bűnbánattartását és vezeklését. A Krisztus szenvedésén rendszeresen elmélkedők számára XIII. Benedek pápa a *Paternae Sedis* bullájában 1725-ben búcsú kiváltságot adott, amely a nagypénteki passióelőadások spirituális mozgatórugóját jelentette. A csíksomlyói misztériumok bemutatása nemcsak a színjátszó diákok lelki és szellemi épülését, bibliai és teológiai ismereteik elmélyítését, hanem a kegyhelyen nagypéntekenként is többezres létszámban összesereglett, az iskolakötelezettség bevezetése (1777, 1806, 1868) előtt döntő

¹⁰ A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig. S. a. r.: KILIÁN István–PINTÉR Márta Zsuzsanna–VARGA Imre. Szerk. VARGA Imre. Argumentum Kiadó, Budapest, 1992, 44–77, nr. 10–89f.

többségében írástudatlan¹¹ hallgatóság tanítását, lelki nevelését szolgálták. A csíksomlyói ferences drámaírók – a barokk korban közkedvelt – az exemplum adta lehetőségeket is a hittételek tanítására, közérthető szemléltetésére használták fel.

A csíksomlyói ferencesek – a barokk kori színigyakorlatnak megfelelően – az üdvtörténet lényeges eseményeinek színpadi ábrázolásához apokrif eredetű jeleneteket is bemutattak. Az évszázadok alatt toposzá vált történetek a bibliai eseményekkel és a moralitásjelenetekkel ötvöződtek, eggyéolvadtak a csíksomlyói iskoladrámákban. A Bibliában nem szereplő, de a katolikus tanítással megegyező jelenetek bemutatása a ferences hagyománytól nem volt idegen. Ezt támasztja alá a ferences teológiai iskola¹² nagy alakjának, Boldog Johannes Duns Scotusnak (1274–1308) az állítása: „multa [...] non sunt expresse in evangelio et tamen Ecclesia tenet illa esse tradita certitudinaliter”.¹³ Olyan, gyakran az évszázadok során mindenki által megismert dolgokról, a nép körében már-már kanonizálttá vált eseményekről (például a betániai jelenet) van itt szó, amelyet az egyház hagyománya életetett és kegyesen hihetőnek tartott.

¹¹ MÉSZÁROS István: *Népoktatásunk 1553–1777 között*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972; KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 94–129, 403–524; TÓTH István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996.

¹² A ferences teológiai iskola is természetesen a katolikus egyház tanítását vallotta. Önálló teológiai iskoláról akkor beszélhetünk, amikor több hittudós felkészültsége azonos, nagyjából egyenlőek az elveik, módszereik, tudományos eszményeik és forrásaik. Ilyen iskola alakult ki ferences tudósokból a 13. századtól. Bővebben: SCHÜTZ Antal: *A klasszikus ferences teológia*. In: *Szent Ferenc nyomdokain 1226–1926*. A csonkamagyarországi ferences rendtartományok kiadása, Budapest, 1926, 133–184.

¹³ Quaestiones in 4 libros Sententiarum I. d., 11, 1, 5. (Idézi: SCHÜTZ: *A klasszikus ferences teológia*, i. m. 1926.)

E misztériumjátékok többsége az 1344 oldalt számláló, *Liber Exhibens Actiones parascevicas...*¹⁴ című, 1774-ben összeállított kéziratos gyűjteményben, valamint az *Actiones Comicae*¹⁵ és az *Actiones Tragicae*¹⁶ kéziratgyűjteményben maradt fenn, és jelenleg is folyó munkaként kiadás alatt áll a Régi Magyar Drámatörténeti Kutatócsoport munkájaként a *Régi Magyar Drámai Emlékek – Ferences iskoladrámák* könyvsorozatban. A csíksomlyói drámakorpuszból az elmúlt huszonöt esztendő során népsze-

¹⁴ *Liber Exhibens Actiones parascevicas ab anno 1730 usque ad Annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens; et continens Repraesentationem, Enuclationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevicas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774.* (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára [CSFKK], Csíksomlyó, A VI 7/5275; továbbiakban: *Liber Exhibens...*)

¹⁵ *Actiones Comicae in vitia invectivae ac ex adverso ad heroicos virtutum actus exstimulantes.* Csíksomlyó, 1776–1780. (CSFKK A VI 8/5276.)

¹⁶ *Actiones tragicae sanctissimam domini et redemptoris nostri passionem ac mortem, aliaque sacrae et evangelicae historiae mysteria lamentabiles casus in ea signatos, divinaeque iustitiae ac misericordiae exempla piae Christi-fidelium meditationi et compunctioni scenice proponentes.* Csíksomlyó, 1776–1780. (CSFKK A VI 6/5274.) Az *Actiones Comicae* és az *Actiones Tragicae* kötet drámáiról szóló legújabb összefoglalás: CZIBULA Katalin–DEMETER Júlia: Az *Actiones Tragicae* és az *Actiones Comicae* kötet drámái: a csíksomlyói színjátszás utolsó szakasza. In *A szövegtől a szcenikáig. Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből, II.* Szerk. CZIBULA Katalin–DEMETER Júlia–PINTÉR Márta Zsuzsanna. Líceum Kiadó, Eger, 2016, 440–413. (Régi Magyar Színház, 6.)

rúsító¹⁷ és kritikái¹⁸ szövegkiadások, egy tanulmánykötet-fejezet,¹⁹ doktori értekezések,²⁰ monográfiák²¹ születtek, a Boldog Özséb Színtársulat előadásában két DVD-lemez²² jelent meg, és filmjei láthatók a Magyar Művészeti Akadémia honlapján.²³

¹⁷ „Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!” Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból. Szerk. DEMETER Júlia. Utószó: PINTÉR Márta Zsuzsanna. A drámák latin nyelvű részeit és a rendezői utasításokat fordította: KILIÁN István. Argumentum Kiadó, Budapest, 2003.

¹⁸ *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739.* Szerk., s. a. r. DEMETER Júlia–KILIÁN István–PINTÉR Márta Zsuzsanna, Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/1.)

¹⁹ *A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére.* Szerk. DEMETER Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003. (Régi Magyar Színház, 2.) Lásd a 11–120. oldalon Demeter Júlia, Kedves Csaba, Kilián István, Medgyesy-Schmikli Norbert, Nagy Júlia, Nagy Szilvia, Pintér Márta Zsuzsanna és Szentimrey-Vén Dénes tanulmányát.

²⁰ NAGY Szilvia: *A csíksomlyói iskolai színjátszás és a korabeli iskoladráma.* A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009 – I. Főszerk. KELEMEN Imola. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2010, 425–478.

²¹ PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században.* Argumentum, Budapest, 1993. (Irodalomtörténeti füzetek, 132.); MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák, i. m.,* 2009.

²² *Csíksomlyói Passiójáték a 18. századból.* Előadja: PPKE BTK Boldog Özséb Színtársulat, rendező GODENA Albert. Szerk. és a jegyzetet írta: MEDGYESY S. Norbert. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2010. (Régi Magyar Színpad, 1); *Misztériumjáték Szűz Mária mennybevételéről (Csíksomlyó, XVIII. század).* Előadja: PPKE BTK Boldog Özséb Színtársulat, rendező: BARTA Árpád. Szerk. és a jegyzetet írta: MEDGYESY S. Norbert. Magyar Napló, Budapest, 2016. (Régi Magyar Színpad, 7.)

²³ *Misztériumjáték Szűz Mária mennybevételéről* (BÖSZK, 2015): https://www.youtube.com/watch?v=hpQ1gO7N-Yk&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDl&index=4; Csíksomlyói Passiójáték a 18. századból (BÖSZK, 2009): https://www.youtube.com/watch?v=fYRAWpRlbr0&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDl&index=5

II. Bibliai történetek és misztériumtények interpretálása az iskolai színpadon

1. Újszövetségi jelenetek a csíksomlyói színpadon

Jézus Krisztus szenvedéstörténetét Csíksomlyón a négy evangélium passiójának (Mt 26,36–27,66; Mk 14,32–15,47; Lk 22,39–23,56; Jn 18,1–19,42) összeolvasása alapján vitték színre.²⁴ Az ismert vagy ismeretlen nevű ferences drámaírók biblikus²⁵ szövegeket nagyon ritkán, legtöbbször csak Krisztus kereszten elmondott szavainál idéznek szó szerint. A többi esetben parafrázis, szabad, rímes-verses átköltés olvasható. Többször előfordul, hogy a Bibliában anonim személyek (pl. vak, béma, bűnös asszony, ördögtől megszállott) a színjátékokban tulajdonnevet kapnak: a vakon szü-

²⁴ Az evangélium-összeolvasás korai előzménye Tatianos (kb. 120–172) igen népszerű munkája, a *Diathessaron* volt, mely a négy kánoni evangéliumból szerkesztett evangélium-harmónia. Mivel a *Diathessaron* folyamatosan olvasható Jézus-életrajz, ez lett később a népszerű Jézus-életrajzok (*vitae*) forrása. Hatása a 17. századig érezhető. Valószínű, hogy a nyugat-európai misztériumdrámák számára is minta lehetett. (VANYÓ László: *Az ókeresztény egyház irodalma I.* Jel Kiadó, Budapest, 1997, 227–228.)

²⁵ A csíksomlyói ferences könyvtár latin állományából a Kájoni által is használt példányokat említjük: 1. *Biblia Sacra*. Venezia, Lucantonio Giunta, 1519. Csíki Székely Múzeum Ferences Állomány, Csíkszereda [CsSzM], Ltsz. 2231; 2. *Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V. Pont. M. iussu recognita, et Clementis VIII. auctoritate edita*. Coloniae Agrippinae [Köln], sumptibus Haeredum Bernardi Gualteri et Sociorum, 1647. CsSzM, Ltsz. 2216. (Említi: *Bibliák a Székelyföldön. (XIV–XVII. század). Kiállítás a Csíki Székely Múzeumban, 2000. november 28–2001. október 1.* A kiállítást rendezte, a katalógust írta és a kötetet szerkesztette: MUCKENHAUPT Erzsébet. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2000, 21, nr. 6; 28, nr. 3. A Káldi-fordítás csíki példánya: *Szent Biblia. Az egész keresztyénségben bé-vött régi deák bötüböl magyarra fordította a' Jésus-alatt vitézkedő társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap.* Béchben, nyomtatta Formika Máté, 1626. CsSzM, Ltsz. 6235–6237, lásd: *Bibliák a Székelyföldön, i. m., 2000, 49, nr. 4; MUCKENHAUPT: A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I, i. m., 2009, 98–100, nr. 63–65.*

letett gyermek neve így lett Typlus 1762-ben vagy a házasságtörő asszony Philotea 1770-ben. A csíksomlyói passiójátékok szinte mindegyike részletesen bemutatja Jézus elfogását és perét Annás, Kaifás, Pilátus és több esetben Heródes előtt. A főpapok Jézus elteni tanácskozásának és Júdás tragédiájának (megkísértése, árulása, siralma és öngyilkossága) illusztrálása szintén a legkedveltebb motívumai közé tartozott a csíki ferences színpadnak: az árulást 25 alkalommal, Júdás siralmát 26 esetben adták elő a gimnazista diákok. Az áruló apostol a bűnbánattartás negatív exemplumaként szerepelt a nézők előtt. A bűnbánó Péter apostol tagadása és lírai szépségű, őszinte siralma a töredelmesség pozitív példaként 11 alkalommal hangzott el.²⁶ A passió nagycsütörtöki és nagy-pénteki eseményei mellett összesen 53 misztérium-eseményt és példabeszédet vittek színre Csíksomlyón. Közülük leggyakrabban bemutatott misztériumok:

- Jézust 40 napos böjtje, miközben megkísérti a Sátán (*Mt 4,1–11*): 1729 (Scena 1.), 1760 (Scena 1.), 1768 (Actus II. Scena 1.), 1772 (Scena 3.)
- A kánai menyegző (*Jn 2,1–12*): 1727 (Statio 1. Angelus Tertius szavaiban!), 1772 (Scena 5. Cselekmény nélkül,

²⁶ Péter-siralmak olvashatók az 1727-es (Scena 7.), az 1729-es (Scena 10.), az 1731-es (Scena 7. [8.]), az 1733-as (Scena 11.), az 1740-es (Scena 12.), az 1744-es (Scena altera), az 1753-as (Scena 11.), az 1756-os (Scena 12.), az 1759-es (Actus II. Scena 4.), az 1760-as (Scena 15.) és az 1772-es (Scena 8.) passiójátékokban. Szabó Ágoston darabjában (1768. Actus III. Scena 2.) szerepel Péter tagadása, de siralma nem. Júdás-siralmak: 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 13.), 1729 (Scena 10.), 1731 (Scena 9. [10.]), 1733 (Scena 6., 8.), 1736 (Scena 11.), 1740 (Scena 13.), 1741 (Scena 6. Evangelica), 1744 (Scena altera), 1746 (Scena 10.), 1748 (Scena 10.), 1751 (Actus II. Scena 4.), 1753 (Scena 11.), 1756 (Scena 14.), 1757 (Scena 8.), 1759 (Actus III. Scena 3.), 1760 (Scena 17.), 1762 (Scena 14.), 1763 (Scena 9.), 1764 (Scena 14.), 1765 (Actus III. Scena 9.), 1766 (Scena 12.), 1767 (Scena 5.), 1768 (Actus III. Scena 3.), 1769 (Scena 10.) és 1770 (Scena 11.).

- szóban elmesélve), Úrnapi játék (Statio 4. Angelus Quintus szavaiban!)
- Az apostolok (Péter és András) meghívása (*Mt 4,17–22; Mk 1,14–20; Jn 1,35–42*): 1743 (Scena 2.), 1753 (Scena 5.), 1756 (Scena 7.), 1759 (Actus I. Scena 1.), 1769 (Scena 5.), 1774 (Scena 3.)
 - Jézus hívja szelíden a megfáradt embereket (*Mt 11,25–30*): 1743 (Scena 5.), 1756 (Scena 7.), 1774 (Scena 3.)
 - Keresztelő Szent János tanúságtétele: „Íme, az Isten Báránya!” (*Jn 1,29–30*): 1736 (Scena 2.), 1743 (Scena 2.), 1755 (Scena 11. Az égi pör során hangzik el!), 1769 (Scena 5.)
 - Jézus a jó pásztor (*Jn 10,1–21*): 1741 (Scena 2.), 1755 (Scena 2.), 1769 (Scena 5.)
 - Jézus az eltévedt (100.) bárányról szól (*Mt 18,12–14; Lk 15,1–7*): 1740 (Scena 2. Evangelica), 1744 (Scena 7. Jézus példabeszédét az Angelus mondja el!), 1755 (Scena 1.), 1770 (Scena 6.), 1773 (Actus I. Scena 2. Jézus Philantropusként jelenik meg!), 1775 (Scena 4.)
 - A tékozló fiú története (*Lk 15, 11–32*): 1773 (Az egész darab ezt dolgozza fel!)
 - Jézus a zsidókkal vitatkozik Ábrahám fiairól; Jézust szamaritánusnak nézik, majd meg akarják kövezni (*Jn 8,31–59*): 1731 (Scena 4.), 1744 (Scena 12.), 1756 (Scena 7.), 1758 (Scena 10.), 1770 (Scena 5.)
 - A csodálatos kenyérszaporítás (*Mt 15,32–39*): 1772 (Scena 5. Cselekmény nélkül, szóban elmesélve), Úrnapi játék (Statio 4. Angelus Quintus szavaiban!)
 - Peldabeszéd a szőlőművesekről (*Mt 21,33–46; Mk 12,1–12*): 1726 (Actus I. Scena 1.), 1751 (Actus II. Scena 1. A Messias szavaiban!), 1763 (Scena 1.)
 - Peldabeszéd a konkolyról (*Mt 13,24–30*): 1740 (Scena 4. Evangelistica)

- Példabeszéd a gazdagság veszélyeiről (*Mt 19,23–26; Mk 10,23–27; Lk 18,24–27*): 1729 (Scena 2.), 1759 (Actus I. Scena 1.), 1762 (Scena 4.)
- Jézus meggyógyítja a tíz leprást (*Lk 17,11–19*): 1740 (Scena 6. Evangelica), 1759 (Actus I. Scena 1.)
- Jézus meggyógyít egy bélpoklost (*Mt 8,1–4; Mk 1,40–45*): 1755 (Scena 2.), 1760 (Scena 6.)
- A kafarnaumi százados története (*Mt 8,5–13*): 1740 (Scena 6. Evangelica)
- Jézus ördögöt űz (*Lk 19,1–10*): 1726 (Scena 2.), 1763 (Scena 2.), 1772 (Scena 5. Cselekmény nélkül, szóban elmesélve!)
- A gerázai megszállott meggyógyítása (*Mt 5,1–10*): 1768 (Actus II. Scena 2.)
- Jézust azzal vádolják, hogy Belzebubbbal cimborál (*Mt 12,22–30; Lk 11,14–23*): 1746 (Scena 4.), 1748 (Scena 5.), 1760 (Scena 6.), 1762 (Scena 5.)
- Zakeus, a vámos története (*Lk 19,1–10*): 1748 (Scena 5.), 1769 (Scena 5.)
- A naimi ifjú feltámasztása (*Lk 7,11–17*): 1731 (Scena 4.), 1772 (Scena 5. Cselekmény nélkül, szóban elmesélve!)
- Az irgalmas szamaritánus története (*Lk 10,25–37*): 1734 (Scena 5.)
- Jézus meggyógyítja a jerikói vakot (*Mk 10,46–52; Lk 18,35–43*): 1726 (Scena 2.), 1748 (Scena 5.), 1769 (Scena 5.)
- Jézus meggyógyítja a vakon született embert (*Jn 9,1–12*): 1756 (Scena 8.), 1762 (Scena 1–4.), 1768 (Actus II. Scena 2.)
- Jézus szavai: „Én vagyok az út, az igazság és az élet!” (*Jn 14,6*): 1762 (Scena 4.), 1766 (Scena 7.), 1773 (Actus I. Scena 3. Jézus Philantropusként jelenik meg!)
- Jézus kinyilatkoztatása: „Szelíd vagyok és alázatos szívű!” (*Mt 11,29*): 1719 (Statio in monte Calvariae), 1772 (Scena 6.)

- Jézus tanítása a kereszt viseléséről (*Mt 16,24; Mk 8,34; Lk 9,23*): 1729 (Scena 2.), 1756 (Scena ultima. A kereszt-hordozás közben hangzik el!)
- A nyolc boldogság (*Mt 5,3–12*): 1725 (Scena ultima de Coelo), 1772 (Scena 6.)
- Jézus a szűk utat állítja példának (*Mt 7,13–14*): 1773 (Actus I. Scena 3. Jézus Philantropusként jelenik meg!)
- Jézus megjövendöli szenvedését (*Mt 16,21–23; Mk 8,31–33*): 1762 (Scena 6.), 1770 (Scena 8.), 1772 (Scena 6.)
- Jézus irgalmaz a házasságtörő asszonynak (*Jn 8,1–12*): 1736 (Scena 2.), 1756 (Scena 7.), 1759 (Actus I. Scena 1.), 1770 (Scena 4. Az asszony neve: Philotea)
- Jézus meglátogatja Máriát és Mártát Betániában (*Jn 11,17–37*): 1726 (Scena 2.), 1756 (Scena 9.), 1763 (Scena 2.), 1773 (Actus II. Scena 3. Philantropus és Creon párbeszédéként a bibliai szavakkal!)
- Jézus feltámasztja Lázárt (*Jn 11,38–44*): 1726 (Scena 2.), 1727 (Scena 6. Justitia szavai említik!), 1756 (Scena 9.), 1763 (Scena 2.)²⁷
- A főpapok és a farizeusok aggódása miatt őrséget állítanak Jézus sírjához (*Mt 27,62–66*): 1772 (Scena 9.)
- Lepecsételik a követ Jézus sírjánál (*Mt 27,66*): 1772 (Scena 10.)
- Jézus Krisztus alászáll a poklokra (*Róm 10,7; Ef 4,9*): 1752 (Actus III. Scena 2.)
- Az örök jelentik a főpapoknak Jézus Krisztus feltámadását, majd lefizek az öröket (*Mt 28,11–15*): 1772 (Scena ultima)

²⁷ A csíksomlyói misztériumdrámák újszövetségi jeleneteit és bibliai forrásait 106 pontban sorolja: MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 2009, 355–364.

- Júda oroszlánjának győznie kell (*Jel* 5,5): 1755 (Scena 11. Matheus szájából hangzik el az égi pör Apellatioja során!)
- Kinyilatkoztatás az Istent szeretők sorsáról (*IKor* 2,9): 1762 (Actus I. Scena 4.)
- A 24 vén dicséri Istent (*Jel* 4,1–11): 1725 (Scena ultima de Coelo)
- Az utolsó ítéletről (*Mt* 25,31–46): 1725 (Scena 9. Angelus és Judex szavaiban!)

Felmerült a kérdés, hogy a drámaíró tanárok milyen szisztéma szerint választották ki az egyes bemutatott jelenetek témáját? Theatrum Sacrum lévén kézenfekvő mintának mutatkozott a római katolikus liturgia nagybőjti perikóparendje a Csíksomlyón 1747-ben kinyomtatott *Evangeliumok, es Epistolak* című könyv alapján.²⁸ A színdarabokban 14 olyan eseményt dramatizáltak, amelyek szerepeltek a nagybőjti liturgia olvasmányai között. A drámákban viszont olvashatunk 34 olyan szcénát Jézus életéből, mely nem található a bőjti perikópák között. A nagybőjti liturgikus olvasmányok nem annyira Jézus csodáit, hanem a farizeusokkal való vitáit idézték. A ferences drámaírók viszont elsősorban Jézus isteni irgalmasságára utaló történeteket, parabolákat és exemplumokat választottak ki.

²⁸ *Evangeliumok, es Epistolak. Meljeket Esztendő-által olvastat az Anyaszentegyház a Romai rend-szerént Vasárnapokon, Ünnepeken, és Bőjtben minden nap; némely áitatos énekekkel, és külömb-féle szükségek-ért-való Imádságokkal egygyütt. Ezekhez a Lelki Pásztoroknak nagyobb könnyebségére adatnak a betegekkel, halálra vált, és meg-sententziázott emberekkel mondatandó más szép Imádságok-is.* A Csiki Sarlós B[oldog] Aszszony Kalastromában, 1747. CsSzM, Ltsz 2403, 2795. (Könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT: A csíksomlyói ferences nyomda..., i. m., 2007, 32–33, nr. III–37.) A liturgikus olvasmányok rendjéről: HANULA Gergely: *Latin és bizánci perikoparendek.* Magyar Egyházzene VI. (1998/1999), 2. szám, 181–190.

2. Ószövetségi előképek a misztériumjátékokban

A csíksomlyói passiójátékokban az Ószövetségből a Jézus Krisztus életében beteljesült események előképeit, prefigurációit mutatták be. A drámák az előképek dramatizálása során kiszakadtak a történeti idősíkból, és univerzális időbe léptek át,²⁹ megvalósítva ezzel a történelem kegyelmi szemléletét. A csíksomlyói misztériumdrámák szövegében 71 ószövetségi előképet sorjázunk,³⁰ és három fő csoportra bontottuk őket a prefigurációk elhangzásának ideje és helye alapján:

- Az előképek az ószövetségi szereplő ajkáról szólalnak meg dramatikus bemutatás nélkül. Legtöbbször az égi pörön belül vagy a dráma Prologusában (ld. 1753) hangzanak el. Ide sorolható az 1727-ben, 1733-ban, 1755-ben, 1767-ben és 1769-ben bemutatott passiójáték.
- Konkrét cselekmény, legtöbbször egy-egy jelenet erejéig jelenik meg a prefiguráció. A drámák cselekménye a szenvedéstörténet időrendjében halad, és ehhez rendelték hozzá az ószövetségi előképeket. Az egyik jelenet a figurát tárja a nézők elé, az azt követő szcena pedig annak újszövetségi beteljesedését. Ehhez a csoporthoz tartozik az 1721-ben, 1723-ban, 1726-ban, 1729-ben, 1734-ben, 1736-ban, 1740-ben, 1741-ben, 1752-ben, 1757-ben, 1765-ben és 1774-ben színre vitt passiójáték.
- A harmadik csoportba néhány egyedi színjátékot osztottunk:
 - a) Az 1727-es passiójátékot lezáró Eucharisztia-vita előképei (lásd az erről szóló fejezetben, tanulmányunk 2. részében).

²⁹ BÉCSY Tamás: *Másvilág és evilág. (A XVIII. századi magyar drámák műfajáról.)* Irodalomtörténet LXXVII. (1996), 1–2. szám, 77. (Teljes tanulmány: 61–92.)

³⁰ Kiadta: MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 2009, 364–369.

b) Az 1743-as színdarab egy apokrif motívumnak (betániai jelenet) bibliai előképet ad: Mária és Jézus búcsúzásának prefigurációja Anna és Tóbiás elköszönése.

c) Az 1751. évi misztériumdráma, melynek első felvonása hét jelenetben az Ószövetség főbb eseményeit mutatja be.³¹

A Biblia allegorikus értelmezése már az őskeresztény kortól kezdve természetes volt.³² Ennek egyik bizonyítéka, hogy az Újszövetségben több helyen is találunk utalást ószövetségi helyekre.³³ A patrisztika korának teológusai szerint az ószövetségi jelenetekben felismerjük a Krisztusban nyert jelentőséget. Tehát az újszövetségi történeteknek (*figuratió*knak) megvan az ószövetségi előképe (*praefiguratió*ja), típusa. A bibliai tipológia dolgokra (*res ipsae*) és nem szavakra (*verba*) alapozódik. Mindig személyeket, eseményeket, tárgyakat jelöl. A teológusok a görög *typost* és a latin *figurát* használják a legeredetibb szimbolizmusok jelö-

³¹ A dráma szövegét kiadta: FÜLÖP Árpád: *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok*. Budapest, 1897, 54–70. A világhálón: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Konyvek_465447_03/?pg=133. A csíksomlyói drámák bibliai előképrendszeréről értekezett: KEDVES Csaba: *A csíksomlyói misztériumdrámák szerkezeti kérdései*. In: *A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére*. Szerk. DEMETER Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003, 32–42; DEMETER Júlia: *Műfaj és funkció összefüggései a csíksomlyói ferences színpadon*. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 2*. Szerk. ÖZE Sándor–MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. PPKE BTK–METEM, Piliscsaba–Budapest, 2005, 743–753. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 1/2.)

³² VANYÓ László: *Az őskeresztény egyház és irodalma*. Szent István Társulat, Budapest, 1980, 29, 135.

³³ Az Újszövetség könyveiben, leveleiben előforduló tipológiai utalásokat pontosan sorolja: Herbert HAAG: *Bibliai Lexikon*. „Szentírási hivatkozások” szócikk. Szent István Társulat, Budapest, 1989, 1686–1687.

lésére.³⁴ Az 1740-ben,³⁵ 1741-ben³⁶ és 1757-ben³⁷ bemutatott passiójáték *Figuristica* vagy *Figura* névvel illeti azokat a jeleneteket, melyekben ószövetségi előkép található. Az ezeket a figurákat követő jelenet mindig az újszövetségi beteljesedést ábrázolja, pl. „Scena 1. Evangelica” név alatt. Az 1741-es misztériumjáték az adott jelenet címénél megadja a szcena cselekményének pontos bibliai forrását is.

A csíksomlyói ferences gyakorlatban szereplő előkép-párosítások kézenfekvő forrása a késő középkori Biblia Pauperum lehetett. Mivel a csíksomlyói ferences könyvtár nem rendelkezik Biblia Pauperummal,³⁸ a színjátékok előképeit egy hazai (Esztergom) és két külföldi (*Die Salzbueger Armenbibel* és a stockholmi fametszet) Biblia Pauperummal vetjük össze. Az esztergomi *Biblia pauperum*ban (1470–1471) összesen négy táblaképe egyezik a csíki drámákéval: Júdás árulása 30 ezüstért – József eladása (17. tábla), Jézus hordozza keresztjét – Izsák maga viszi feláldozásához a fát (24. tábla), Krisztus a kereszten – Mózes rézkígyója, illetve Ábrahám áldozata (25. tábla), Krisztus a sírban – József a

³⁴ *Biblikus Teológiai Szótár*. Xavier LÉON-DUFOUR irányításával szerkesztette: DUPLACY, Jean-George, Augustin-GRELOT, Pierre-GUILLET, Jaques-LACAN, Marc-Francois. A magyar kiadást szerkesztette: SZABÓ Ferenc SJ-NAGY Ferenc SJ. Szent István Társulat, Budapest, 1972, 286; FABINY Tibor: *Előkép és beteljesülés*. In: *A tipológiai szimbolizmus. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből*. Vál., szerk. FABINY Tibor. JATE Press, Szeged, 1998, 9–20. (Ikonológia és Műelemzés, 4.)

³⁵ 1740. április 15., nagypéntek: KUNA László: *Actio parascevice*. Forrása: *Liber Exhibens...*, 1188–1230.

³⁶ 1741. március 31., nagypéntek: *Actio alia parascevice de anno 1741*. Forrás: *Liber Exhibens...*, 1124–1166.

³⁷ 1757. április 8., nagypéntek: *Actio parascevice*. A dráma kézírata: *Liber Exhibens...*, 142–172.

³⁸ MUCKENHAUPT: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei, i. m.*, 1999.

ciszternában (27. tábla).³⁹ A salzburgi Szent Péter Bencés Főapátság *CODEX a IX 12* jelzetű, 36 képcsoportot felvonultató kézírata (rajzolták 1350 körül, bekötötték a 15. században) szintén csak hat olyan jelenetet tartalmaz, amit a csíksomlyói darabokkal párhuzamba állíthatunk.⁴⁰ A stockholmi Szegények Bibliája még kevesebb eredményt mutat: csupán Júdás öngyilkossága – Achitophel akasztása, Jézus keresztre feszítése – Jákob lajtorjája, a keresztre feszített Krisztus – Jephthe áldozata egyezik a csíksomlyói darabok előképeivel.⁴¹ Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a 18. századi ferences színpadon nem a középkori, Európa-szerte ismert Biblia Pauperumok alapján vitték színre az előképeket, hanem saját alkotású, a drámaíró szerzetes tanárok által elképzelt parabolákat mutattak be. Érdeemes megjegyezni, hogy a csíki drámák és a középkori Blockbuchok⁴² között azok az előkép-párosítások egyeznek, melyek az ókeresztény korra mennek vissza, és a keresztény irodalomban a legkedveltebb prefigurációk közé tartoznak. Az előképek kiválasztásánál a csíki franciskánus tanároknak sokkal inkább a bibliai konkordancia lehetett segítségére, amelyek közül a németalföldi ferences, később kölni prédikátor, Antonius a Königstein (1470–1541) összeállítását őrzi a kolostor könyvtára a 17. század vége óta.⁴³

³⁹ *Biblia Pauperum*. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár negyvenlajos *Blockbuch Biblia Pauperuma*. A tanulmányt, a jegyzeteket és a képaláírásokat írta: SOLTÉSZ Zoltánné. Magyar Helikon, Budapest, 1966.

⁴⁰ *Die Salzburger Armenbibel. Codes a IX 12 aus der Erzabtei St. Peter zu Salzburg*. Einführung, Übertragung, Übersetzung von Dr. Karl FORSTNER. Verlag Anton Pustet, Salzburg–München, é. n. [1976]

⁴¹ CORNELL, Henrik: *Biblia pauperum*. Stockholm, 1925, 295, 304–305.

⁴² Egy példa a német nyelvterület középkori biblikus fametszeteiről: *Blockbücher des Mittelalters. Bilderfolgen als Lektüre*. Hrsg. Gutenberg-Gesellschaft–Gutenberg-Museum. Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1991.

⁴³ ANTONIUS a Königstein: *Concordantiae breviores omnium ferme materiarum ex sacris bibliorum libris, non solum divini verbi concionatoribus,*

III. Dogmatikai értekezések a csíksomlyói színpadon

1. A szentháromságtan, a teremtés és a bűnbeesés bemutatása

A csíksomlyói misztériumjátékoknak nemcsak a cselekménye, hanem az allegorikus (pl. Misericordia Domini, Genus Humanum) és valóságos szerepneve (pl. Theologus Catholicus Primus) is tanít és kifejezi az adott színdarab és a benne megszólaló hittartalom lényegét.

Az 1722. április 3-án, nagypénteken ismeretlen ferences szerző műveként bemutatott, hiányosan 12 jelenetben fennmaradt misztériumjáték⁴⁴ egy valóságos teológiai vita, színpadi hitoktatás, amelyben 12 próféta, 8 tanácsos, 9 Doctor, és 8 Theologus Catholicus vitatkozik – a szintén beszélő szerepnevű – Deiphobussal, Theolapiusszal, Zingvilusszal (!) és 3 Aatholicussal. A 8. jelenet témája a Szentháromságról szóló katolikus tanítás, amelyben bibliai idézetek citálásával tételesen cáfolják a szereplők az unitárius felekezet (szerepnév: Arianus 1–3) tanítását. DOCTOR PRIMUS e szavakkal nyitja a hitvitát, amelyben kifejti a Szentháromság lényegét: öröktől fogva egy isteni természetben három személy él:⁴⁵

verum etiam studiosis omnibus summopere utiles ac necessariae... Aeditio tertia ab auctore recognita et passim locupletata. Coloniae [Köln], apud Petrum Quentell, 1533. CsSzM Ltsz. 1996, említi: Bibliák a Székelyföldön, i. m., 2000, 43, nr. 3.

⁴⁴ A dráma kézirata: *Liber Exhibens...*, 885–904; Kilián István munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 2009, 115–172.

⁴⁵ A passiójátékok szövegéből vett idézeteket e tanulmányban mai helyesírással és eredeti szöveggel közlöm. Helykímélés miatt a versszakok sorait / jellel választottam el, az új sort nagy kezdőbetű és az új strófát leütés jelöli. A szerepnevek az idézett dráma névalakjának megfelelően olvashatók. A csíksomlyói misztériumjátékok szövegének kritikai kiadása a Régi Magyar Dráma Kutatócsoport (Kilián István alapítása nyomán jelenlegi tagjai:

Első konklúziónk egyenlő szándékból / Az vala, miképpen
Fiú az Atyától,
Származnék Szentlélek Atyától s Fiútól, / És hogy külön-
böznék egyik a másiktól.

Atya a Fiútól van mindöröktől, / És hogy három személy
csak egy természetől,
Hogy van különбөзés ily nagy egységtől?

Származik a Személy, de nem a természet, / És természet
nélkül a személy nem lehet,
Természet nem, hanem személy különbөztet, / De emberi
elme eztet fel nem érhet(i).

Mindöröktől fogva élnek dicsőségben, / Atya és Fiú egyen-
lő felségben,
Az Atya, a Fiú, a Lélek mind egy természetben, / Külön-
böznék pedig hárman csak személyben.

DOCTOR SECUNDUS így folytatja az Atyáról szóló tanítást egy,
a feleségre utaló személetes emberi példát említve:

Senkitől pediglen ő nem teremtetett, / Soha ő senkitől nem
is születtetett,
Felesége nem volt, de Fiat szülhetett, / Az ég alatt minden
tőle kezdetet vett.⁴⁶

Pintér Márta Zsuzsanna [vezető], Demeter Júlia, Horváth Mónika, Kövári Réka és Medgyesy S. Norbert) munkájaként lát napvilágot a *Régi Magyar Drámai Emlékek* XVIII. századi sorozatának 6/1–6. köteteiben, amely a *Ferences iskoladrámák* címet viseli.

⁴⁶ 1722. Scena 8. Kilián István munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 2009, 135–142; az idézett sorok: 458–488.

Az 1722-es drámaszöveg variánsa az 1725 nagypéntekén az utolsó ítéletről bemutatott misztériumjáték,⁴⁷ melynek az égből megszólaló utolsó jelenetében (Scena ultima de coelo) maga a Pater mondja el saját maga és egyben a Szentháromság, továbbá a semmiből az Isten általi teremtés, végül az ember teremtésének lényegét:

PATER:

Ezt meg nem foghatja az emberi elme, / Háromnak hogy
legyen egyenlő felsége,
S hogy három a személy, egy a természete, / Külsőképpen
legyen egy cselekedete.

Mind tőle, mind tőlem származik Szent Lélek, / Kivel is
egyenlő természetben élek,
Meg is lettem együtt mindörökké vélek, / S náluknál sem-
mivel nagyobb nem lehetek.

Ily nagy dicsőségben mind a hárman élvén, / Személyünk-
re pedig embert is teremtvén,
Mindenféle jókkal is felékesítvén, / Hogy valaha velünk
élne, része lévén.

⁴⁷ *Liber Exhibens...*, 817–819; Kilián István munkájaként *Játék az utolsó ítéletről* címmel kiadta: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 2009, 219–290. Elemzi: NAGY Szilvia: „Ha hitetlen voltál, jere már pokolra!” – kísérlet egy ferences iskoladráma recepcióesztétikai értelmezésére. In *(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontextustörténetek. – Metamorphosis of the (Drama)texts. Stories of Relation. I. kötet. Hagyománykezelés, imitációváltozatok – Traditions, Imitations. A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei*. Szerk. EGYED Emese–BARTHA Katalin Ágnes–TAR Gabriella Nóra. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011, 85–100.

Hogy paradicsomban ötöt helyhez tettem, / Az ártatlanságban miként öltöztettem,
 Almában hogy enni fánál nem engedtem, / Legottan [Rögtön] ötöle mindjárt elvettettem. [...] ⁴⁸

Az 1722-es passiójáték 8. jelenetében DOCTOR TERTIUS tovább értelmez:

Azért nézhet ki-ki Fiat az Atyában, / És hasonló képpen Atyát a Fiúban,
 Szentleket pediglen Atyában s Fiúban, / Mert élnek egyenlő, örök boldogságban. ⁴⁹

A Szentháromság lényegét is magában foglalja az 1736-ban bemutatott passiójáték ⁵⁰ első jelenete, amely voltaképpen a tanulmányunk II. részében részletesen bemutatott, égi pörnek nevezett megtestesülés-vita. Miután a Prologus ismertette Ádám bűnbeesését, az első jelenetben a Pater és a Spiritus Sanctus elküldi a földre „Filius seu Verbum”-ot, azaz a „Fiút, avagy az Isteni Igét”. A rendezői utasítás pontosan meghatározza, hogy miről van szó: „Hic prodeunt tres Divinae personae, et consultant, de redemptione tandem resolvitur Filius mittendus, qui ultro nempe se offert pro redemptione.” ⁵¹ Ugyanezzel a jelenettel kez-

⁴⁸ Pater szavai, Csíksomlyó, 1725. Scena ultima de coelo. Nagy Szilvia doktori értekezése nyomán Kilián István munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 2009, 274–281; idézett sorok: 1454–1457, 1466–1481.

⁴⁹ Doctor Tertius szavai, 1722. Scena 8. Kiadta: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 2009, 136, idézett sorok: 489–492.

⁵⁰ 1736. április [valójában március] 30. nagypéntek: *Misterium passionis Domini*. Kézirata: *Liber Exhibens...*, 1085–1106. Pintér Márta Zsuzsanna munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 2009, 751–804. A Szentháromság-jelenetet közli és elemzi: MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 2009, 223–226.

⁵¹ 1736. Scena 1. Szerzői utasítás. Forrás: *Liber Exhibens...*, 1086.

dődik az 1744 nagypéntekén előadott passiójáték is: az első jelentben, a mennyet megjelenítő legfelső színpadon Deus Pater, Verbum (azaz Christus) és Spiritus Sanctus elmondják a szentháromságtan, benne a Filioque-kérdés lényegét: a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik, az Atya és a Fiú pedig egylényegű egymással. Deus Pater teremtette a világot, benne az angyali karokat. Az alábbi idézet 3–6. versszaka fejezi ki költői módon, a drámaíró ferences tanár, Fodor Ferenc Ambrus megfogalmazásában a szentháromsági *eredésről*⁵² szóló, az ókeresztény kor óta élő tanítást:

DEUS PATER

Én, a mindenható, felséges Úristen, / Természetemben egy,
személyemben három,
Vagyok s voltam, leszek és minden időben / Csalatkozhatatlan ítéleteimben.

Mert vég nélkül való az én természetem, / A mindeneket tudó elmém és értelmem,
Ki nem gondolkató nekem kegyességem, / A több jószággimmal együtt élő szeretetem.

A megfoghatatlan szentséges Háromság / Között első személy vagyok, nagy méltóság,
Éntőlem származott mindenféle jószág, / Ami tőlem nincsen: a csupa gonoszság.

Én öröktől fogva a legelsőbb jelben / Elmémmel szemlélvén saját természetem,

⁵² Bővebben: *Biblikus teológiai szótár, i. m.*, 1974, 624–630; Dr. ELŐD István: *Katolikus dogmatika*. Szent István Társulat, Budapest, 1983², 249–288; különösen: 268–273.

A Szent Fiamat eképpen nemzettem, / Ki személyen kívül
mindenben egy velem.

Tudván pedig, hogy velem egy természete / Vagyon a fiú-
nak és egy Istensége,
És különbség nincsen, hanem csak Személybe, / Innét
felindulék ő szeretetére.

Ki is a hozzá való nagy szeretetemet / Szemlélvén, viszon-
tag ő is nagy szerelmet,
Szívem gerjeszté, szeretvén engemet, / Mely két szeretetből
lelelünk Szent Lelket.⁵³

Az 1740 nagypéntekén színre vitt, párhuzamos ószövevségi
előkép-jeleneteket bemutató passiójáték Scena 6. Evangelica je-
lenete Jézus Krisztus megtestesüléséről szól. PATER COELESTIS
(Mennyei Atya) így foglalja össze saját lényegét, miután Szent
János első levelének 5. fejezetére (vö. 1Ján 5, 1–13) hivatkozik.
A szöveg előzménye az imént idézett, négy évvel későbbi passió-
játék textusában alkalmazott szövegrészletnek:

Én vagyok azért hát, Szentséges Háromság, / Kik között
első Személy s mennyei Uraság,
Én tőlem származik mindenféle jóság, / Valami tőlem
nincs, az mind babonáság.

Mi közöttünk hárman nincs semmi különbség, / Tulajdo-
nunk nekünk az isteni Felség,

⁵³ 1744. Scena 1. Deus Pater szavai. Forrás: *Liber Exhibens...*, 777–778.
Az 1744-es passiójáték szövege 2021 januárjában kiadás alatt van jelen sorok
írójának munkájaként a *Régi Magyar Drámai Emlékek* XVIII. század 6/2.
(*Ferences iskoladramák II.*) kötetében.

Mindöröktől fogva ezzel az egyesség, / Hanem csak személyben láttatik különbség.⁵⁴

Figyelemre méltó az 1736-os dráma szerzőjének, Balázs Gergely Ráfáel ferencesnek, továbbá az 1744-es passiójáték írójának, Fodor Ferenc Ambrus ferences tanárnak a teológiai pontossága: az imént elemzett jelenetben, amely az égben játszódik Krisztus földre szállása előtt, Jézust *Verbumnak*, azaz Igének nevezi. A *Verbum* nem más, mint a Szentháromságban minden idők előtt, az Atyától született második isteni személy, akire a János-evangélium prológusa utal: „Kezdetben vala az Ige...”, Jn 1,1–5; és az éjféli mise introitusa énekel: „Az Úr mondá nékem: Én Fiam vagy Te, én ma szültelek Téged!” (Dominus dixit ad me: Ps 2,7; kiadta: *Éneklő Egyház* 514; *Dicsérjétek az Urat* 25b).⁵⁵ A már megtestesült, földre szállt Isten-ember Krisztust felléptető jelenetekben viszont *Christus* szerepnév olvasható, jelezvén, a darab ezen része már a megtestesülés (angyali üdvözlét: Lk 1,26–38) és a földi születés (karácsony: Mt 1,18–25; Lk 2,1–20) utáni eseményeket ábrázolja.

A szentháromságtant mai szemmel a legérthetőbb módon az *Actio Szűz Mária mennybeviteléről* című, 5 jelenetből és 3 interludiumból (közjátékból) álló misztériumjáték mondja el, amelyet a 18. század ismeretlen esztendejében, minden bizonyosan Nagyboldogasszony ünnepén, augusztus 15-én mutattak be Csíksomlyón. Ez a színdarab – eddigi tudomásunk szerint – a magyar irodalom-, színház-, zene- és kegyességtörténet egyetlen

⁵⁴ 1740. Scena 6. Evangelica. Pater Coelestis szavai. Forrás: *Liber Exhibens...*, 1197.

⁵⁵ *Éneklő Egyház: Római Katolikus Népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Szent István Társulat, Budapest, 1985, 2015¹¹; *Dicsérjétek az Urat. Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal*. Szerk. GERÉD Vilmos–GÁL Alajos–ILLYÉS István–Dr. MARTON József. Római Katolikus Érsekség, Gyulafehérvár, 1993, 2007², 2014³.

Mária mennybevétele-misztériumjátéka. Szerzője helybéli ferences paptanár volt, aki stílusában, szófordulataiban, verselésében a nagypénteki passiójátékok jellegzetességeit alkalmazta, mint erős helybéli hagyományt.⁵⁶ A dráma szerzője a szerepnevekben is teológiai igazságot közvetít: mivel az Isten a földön láthatatlan, ezért a színpadon a Szentháromság személyeinek csak a *képe* látható. A darab 3. jelenete a mennyei tanácsot tárta a nézők elé,

⁵⁶ E színdarab kézírata nem az említett forrásokban olvasható, hanem különálló füzetben maradt fenn, lelőhelye: *Actio Szűz Mária mennybevételeéről*, CsSzM Ltsz. 4166. A Szűz Mária mennybevétele-játékot adatolja: KILIÁN–PINTÉR–VARGA: *A magyarországi katolikus tanintézmények...*, i. m. 1992, 71, nr. 82; PINTÉR: *A ferences iskolai színjátszás...*, i. m., 1993, 124; Adattár nr. 78. Említi: BÁNDY Vazul: *A csíksomlyói római katolikus főgymnasium története*. In: A csíksomlyói római katolikus főgymnasium 1895–1896. évi Értesítője, Csíksomlyó, 1896, 293. Tartalmát részletesen ismerteti és a darabban olvasható három, didaktikus tartalmú interludium szövegét közlésezi: SZLÁVIK Ferenc: *Három közjáték*. Erdélyi Múzeum, Új folyam VII. (XXIX), 1912/1, 84–92. A világhálón olvasható: http://epa.oszk.hu/00900/00979/00203/pdf/1912_29_01_084-092.pdf. A darab közjátékait elemzi: PINTÉR: *A ferences iskolai színjátszás*, i. m., 1993, 102–103. A 2. jelenetben bemutatott ószövetségi előképet elemzi és a szcena szövegét kiadta: MEDGYESY S. Norbert: *Betsabée (Batseba) és Szűz Mária megkoronázása a 18. századi csíksomlyói Nagyboldogasszony-játék szerint*. In: *Tíz évhét. Tanulmányok Fröhlich Ida 70. születésnapja alkalmából*. Szerk. DÁVID Nóra–FODOR György–ÖZE Sándor. Szent István Társulat, Budapest, 2018, 371–385. A misztériumjátékot mai helyesírással és a Kájoni *Cantional*éból származó javasolt népekekkel kiadta: *Misztériumjátékok 1.* (Színjátéka – Régi magyar iskolai színjátékok 2. CD-melléklettel.) S. a. r. és szerk. MEDGYESY S. Norbert. Hangmérnök: NÉMETH István. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2016, 136–161. A világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4590/>; MEDGYESY S. Norbert: *Iskoladramák. Színjátékok, énekek és ünnepek a XVII–XVIII. századi magyarországi iskolakultúrából*. Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Budapest, 2019, 277–304. A színdarab DVD-lemezen és az interneten látható: *Misztériumjáték Szűz Mária mennybevételeéről* (Csíksomlyó, XVIII. század), i. m., 2016; a Magyar Művészeti Akadémia honlapján: https://www.youtube.com/watch?v=hpQ1gO7N-Yk&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDl&index=4

amelyben az „Atya Istennek képe” elmondja a Szentháromságról szóló teológiai tanítást:

ATYAISTENNEK KÉPE:

Én, Atya, Fiú és Szentlélek Istenség, / Kezdet nélkül való
egy, örök bölcsesség,
Az én országlásom mennyei dicsőség, / Mely örökké meg-
volt, s nem is lesz abban vég.

Mindenható vagyok az én Szentségemben, / A mennyet és
földet tartom tenyeremben,
Mérhetetlen vagyok az én felségemben, / S kifürkészhetet-
len cselekedetemben.

A Fiú éntőlem, öröktől született, / A Szentlélek tőlem s a
Fiútól eredett,
Egyikünk a másikon soha erőt nem vett, / Tőlünk s tőlem
minden egyenlőképpen lett.

SZENTLÉLEK ISTENNEK KÉPE:

Én, az Istenségnek szerelme és lelke, / Atyának és Fiúnak
egyenlő értéke,
Mindöröktől fogva mint ennek egyike, / A vigasztalásnak
örvendetes Lelke.

FIÚ ISTENNEK KÉPE:

Bölcsességnek Lelke s mindenható Atya, / A mi rendelé-
sünk mennyet s földet tartja,
Mindhármunknak, nekünk egy az akarata, / Titkos taná-
csunkat senki sem tudhatja.⁵⁷

⁵⁷ *Actio Szűz Mária mennybevétele*ről, Csíksomlyó, 18. század, Scena 3., részlet. Mai helyesírással közzétette: MEDGYESY S.: *Iskoladramák*, i. m., 2019, 290–293.

A Szentháromság személyeinek égi tanácskozása a Szűz Máriára vonatkozó hitigazságok elmondásával zárul, amelyet tanulmányunk 2. részében, a Máriával kapcsolatos alfejezetben mutatunk be.

A teremtés után bekövetkezett bűnbeesésre és az attól kezdve létező áteredő bűnre, továbbá Ádám vétke és Krisztus szenvedése közötti kapcsolatra utal az 1723-ban előadott passiójáték néhány versszaka. KRISZTUS így imádkozik Atyjához az Olajfák hegyén:

Atyám, hogyha lehet, szenvedés pohara, / Távozzék éntőlem, melyet Ádám s Éva

Szerze, hogy megszégé a paradicsomban / Parancsolatodat, mely ki vala adva.⁵⁸

Az idézett rész világosan utal az alábbiakban, az égi perről szóló fejezetben ismertetett kapcsolatra: ha Ádám nem követi el az ősbűnt, Krisztusnak nem kellett volna szenvednie. Krisztus vérről verejtékezik, közben maga az Emberi Nem, azaz Genus Humanum szólal meg az Atyához könyörögve: „Mert ki teremtéskor volt mindennek ura, / Most már urasága jutott nagy rabságra.”⁵⁹ Szavaiból a katolikus tanítás olvasható, miszerint a teremtés az egész Szentháromság közös műve volt. A nagypénteken szenvedő Krisztusé is, aki karácsonykor jött e világra, de a Szentháromságban már minden idők előtt született. GENUS HUMANUM kéri Krisztust, hogy irgalmazzon a bűnös emberiségnek:

Légy irgalmas, kérlek, a szegény Ádámnak, / Őbenne el-esett sok maradványának,

⁵⁸ 1723. Statio 8. Christus szavai. Forrása: *Liber Exhibens...*, 706. A darab népszerűsítő formában, Nemes Katalin sajtó alá rendezésében megjelent: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 2003. 7–44. Az idézett versszak a 31. oldalon olvasható.

⁵⁹ 1723. Statio 8. Genus Humanum szavai. Forrás: *Liber Exhibens...*, 706.

És megkeserített siralmas asszonynak, / Azután ötölük,
kik szaporodtanak.⁶⁰

Az idézett sorokból kitűnik az újabb hittétel: az első emberpár nemcsak a saját, hanem az egész emberiség nevében követte el az ősbűnt, amely az áteredő bűn formájában minden embert érint. Ezek után a Peccator (Bűnös) szavaiban az 50., bűnbánati zsoltár átírt, versbe szedett szavai szólaltak meg *Könyörülj énrajtam, szerelmes Istenem...*⁶¹ kezdősorral. A Peccator őszinte vallomására Krisztus felel: magára veszi a világ bűneit, szenved, mert a bűnös megtérését akarja, és nem a halálát. Krisztus monológja az irgalmasság tanításának példája, amely intés volt a színjátékszóknak és hallgatóiknak egyaránt.

A szentháromságtan és Jézus Krisztus megtestesülése kapcsán számot kell vetni a 13. század vége óta létező ferences teológiai iskola hatásával. Az a tanítás, hogy a Fiú megtestesülését az Atya és a Szentlélek dönti el, Joannes Duns Scotus műveiben tűnik fel főként. A ferences iskola legmeghatározóbb alakja, Szent Bonaventura (1221–1275) a Szentháromságban az Atyát tekinti a Szentháromság kútfejének, és az Atyának a magaközlő elsőségéből származtatja a Fiút, a Szentlelket és ennek nyomán az egész teremtetést. Az Atya hozza elő a Fiút, a Fiúban a Szentlelket, ezért az Atya a Fiú által a Szentlélekkel a teremtetésnek is elve. Ha ez előtt elő nem hozná őket öröktől, nem tudna általuk létrehozni, teremteni az időben.⁶² Nem véletlen tehát, hogy az említett csíksomlyói misztériumjáték-szövegek (1723, 1725, 1736, 1740, 1744) összekapcsolják a szentháromságtant és a teremtetést.

⁶⁰ 1723. Statio 8. Genus Humanum szavai. Forrás: *Liber Exhibens...*, 706.

⁶¹ 1723. Statio 8. Peccator szavai. Kézirata: *Liber Exhibens...*, 707.

⁶² SCHÜTZ: *A klasszikus ferences teológia, i. m.*, 1926, 160–161.

2. A bűn és a rossz eredete a világban: az angyalok lázadása és az ördögök szerepeltetése

A csíksomlyói nagypénteki misztériumjátékokban a Lucifer (Lucifer) által vezetett ördögök – Acheron, Amamaon, Belzebub, Daemon, Diabolus, Drumo, Pluto, Satanas, Tentator – a leggyakrabban az Ádámmal (allegorikusan Androphussal, más névalakban Antrophussal), amellet Júdással és más megkísértett emberekkel kapcsolatos jelenetekben léptek színre. A háromszintű színpad legalsó részéből szintén a Diabolusok kísértik Mária Magdolnát különböző érzékek és a barokk stílusra erősen jellemző allegóriák képében. A szerepnevek ebben az esetben is teológiai jelentéssel bírnak: Amor Mundanus (Világ-Szeretet), Caro (Testiség, Hús), Caupo (Kocsmáros, azaz Részség), Genius Infernalis (Pokol Szellem), Genius Malus (Rossz Szellem), Mundus (Világ, Világiasság), Spiritus Avaritiae (Fösvenység Lelke), Spiritus Superbiae (Kevélység Lelke), Voluptas (Gyönyör). Ebben az esetben dogmatika és pasztorális pedagógia összekapcsolódik: ők azok a létező gonosz szellemek, akik rossz útra csábítják az ifjút, Adolescenset (a név jelentése: serdülő ifjú) vagy Cosmophilust, Ephebust, Eusebiust, Iuvenist (jelentése: ifjú, fiatal), Myrtillost, Syneiust vagy Volfgangust. A megkísértett ifjak példázatként álltak a hasonló életkorú színjátszó ifjak előtt. Több esetben maguk az emberi érzékek is felléptek: Visus (Látás), Factus (Cselekedet), Odoratus (Szaglás), és próbálták irányítani a kiszemelt embert. Velük szemben, természetükből fakadóan, legtöbbször Genius Charitatis (Szeretet Szellem vagy Lelke), Fides (Hit) és Spes (Remény) mutatják a jó utat a megtévesztett szereplőknek a Biblia Pauperummá vált színpadon. 1764 és 1769 nagypéntekén maga a hét főbűn: Acedia (Jóra való restség), Avaritia (Fösvenység), Gula (Torkosság), Invidia (Irigység, Gyűlölet), Ira (Harag), Luxuria (Bujaság, Kéjelgés) és Superbia (Gőg) jelent meg a nézők előtt és tartott tanácskozást, majd az előadás

végén keresztre feszítette Jézus Krisztust. A pokolbéli, ördögi összeesküvés több esetben is az égben játszódó tanácskozás (például az alább részletezendő égi pör) párhuzamaként jelenik meg a színdarabokban. Az 1745-ben előadott misztériumdráma 6. jelenetének szerzői (rendezői) utasítása így fogalmaz a hét főbűn tanácskozásának felvezetéseként: „Conciliabulum mundi contra Christum et ejus leges”,⁶³ azaz „A világ gyülekezése [szó szerint piactere, azaz tanácskozása] Krisztus és az ő törvényei ellen”. A kilenc angyali kar ellentétéként sorol kilenc ördögnevet az 1752-es passiójáték szövege: félszemű, lúdlábú, pipe orrú, görbe hátú, másfél lábú, kerek orrú, kolon filű, kapta nyakú, csikkó fogú, továbbá bityinkoró, karabille, prittyta, koronbitty, hipp, hopp, Hem, Rem, Bam.⁶⁴

Az ördögfigurák színpadi szerepeltetésének kettős háttere lehet: egyrészt a katolikus egyház tanításában mint bukott angyalok (vesd össze: Jelenések 12,7–13; Izajás 14,9–13) és az Isten országának ellenségei, ezáltal a rossz okozói; másrészt a néphagyományból és a késő középkori trufából is eredeztethető a

⁶³ 1745. Scena 6. Forrása: *Liber Exhibens...*, 1267.

⁶⁴ A kisbetűvel írt ördögnevek a dráma kéziratában nem tulajdonnévként szerepelnek, hanem tulajdonságot jelölő melléknévként. Ezeket az ördögneveket először közzétette: FÜLÖP: *A csíksomlyói nagypénteki misztériumok*, i. m., 1897, 120. A misztériumdrámák ördögmotívumait elsőként elemezte: KEDVES Csaba: *Folklorisztikus motívumok a csíksomlyói misztériumdrámákban*. In: *Barokk színház – Barokk dráma. Az 1994. évi egri Iskoladráma és barokk című konferencia előadásai*. Szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna. Ethnica Kiadás, Debrecen, 1997, 161–169. János István szerint a profánum példázattá válása, legkülönbébb változatai és metamorfózisai a magyar irodalom történetében éppen a csíksomlyói iskoladrámákban és az ördögfigurák fellépése által érik el csúcspontjukat. JÁNOS István: *Szent és profán (A szakrális iskolai színjátszás alapminőségeiről)*. In: *Barokk színház – Barokk dráma*, i. m., 1997, 154–160; JÁNOS István: *A Theatrum Mundi és az iskolai színjátszás*. In: *A magyar színház születése*. Szerk. DEMETER Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000, 310–318.

jelenlétük. Az általában szomorú hangvételű misztériumdramák szövegében az ízes humor, a helyi sajátosságok felemlítése, a népi szólások, hujjogatások, az egyház által babonaként elítélt népi gyógy módok és gyakran a tánc az ördögjeleneteknél jelent meg a színpadon. A néha humoros neveket felvevő ördögökkel a profanitás jelent meg a szent színjátszásban, de minden esetben a teológiai fejtegetések közérthető ábrázolását segítették vagy morális tükröt tartottak a nézősereg elé.

A Sátán és csatlósai cselekedeteit leginkább 1744 nagypéntekén láthatta a nagyszámú közönség. A Szentháromság lényegéről tanulmányunk fenti részében idézett jelenet végén Lucifer vezetésével néhány angyal (Archimachus 1–12) fellázad Deus Pater uralma ellen. Michael, Gabriel, Raphael, Uriel és Cosmiel arkangyalok kiűzik a mennyből a lázadókat. Lucifer sereget gyűjt maga köré, ahová Pluto, Belzebub, Acheron csatlakozik elsőként. Az Angyalok (Angelus Bonus 1–10) csatát vívnak az ördögökkel. A Sátán a teremtés után angyalként nem hajlandó a teremtő Istent dicsérni, ezért fellázad ellene. Az Isten angyalaival, Szent Mihály arkangyallal az élen leveri a kevély angyalok lázadását és a pokolba taszítja őket:

MICHAEL ARKANGYAL:

Talán neked guta ütött meg fejedet? / Vagy a méreg hányja
fertelmes melledet?

Mondd meg, mi a veszély már te szívedet, / Hogy ily mos-
datlanul forogtad nyelvedet?

Szent Mihály arkangyal itt újra a semmiből az Isten általi teremtéssel érvel:

Tudod-e, hogy Isten semmiből teremte, / Semmivé tégedet
nem, de nem tehete.

Miért nem férsz el tehát köszvényes bőrödben? / Kárhozatot rak majdan a te fejedre!⁶⁵

A mennyből kidaszított ördögök irigylük Ádámtól és Évától a paradicsomi, azaz teljesen az Isten közelében lévő, tiszta állapotot. Lucifer összehívja ördögtársait, akikkel összeesküszik az ember vesztére és kiosztják a bűnöket a világra: fősvénység, részegség, bujaság, torkosság, jóra való restség, rút bálványozás, eretnokség, vízvetés, káromkodás, hamis esküvés, átkozódás, a szülők iránti tiszteletlenség, tisztátalanság, fajtalanság, bujaság, hamis kereset, uzsora, hamis korcsomálás, hamis bizonyság, a házastársi hűség megtörése, a bőjt és a gyónás megtagadása árad a világra. A boszszú és gyűlölet által vezérelt Diabolusok az 1744-es passiójáték második jelenetének alábbi szövegében az Isten által teremtet világ teljes felforgatására törnek. Az 1744-es misztériumjáték ezzel a szinte apokaliptikus jelenettel ábrázolja a rossz eredetét:

DIABOLUS PRIMUS:

Tudjuk jól, az Isten minket, mint még a te, / A szép mennyországból minket kirekeszte,
Korona helyett szarvat ő tett fejünkbe, / De eztet, hogy hagynak csak érette.

DIABOLUS SECUNDUS:

Tesztek inkább csudát természet törvényén, / Az egy búzát termőtől a föld fényes lészen,
A tél virágozzék, nyárba szarut legyen, / Mégis bosszút álllok, hidd meg, az emberen!

DIABOLUS TERTIUS:

Az égből veszek én, hidd el, mennyköveket, / De tovarugdosom a magas egeket, / Hogyha az emberen erőt nem vehetek!

⁶⁵ 1744. Scena 2. Forrása: *Liber Exhibens...*, 779.

DIABOLUS QUARTUS:

A napot az égen meghomályosítom, / A földet pediglen
erőst megmozgatom,
Szörnyű kősziklákat sziklákba szaggatom, / De keserves
káron én igen nem hányom.

DIABOLUS QUINTUS:

A tengert kész vagyok egy korsóba tenni, / Föld kerekiségé-
re éppen kiakadni,
Minden állatokat ekképpen megölni, / Ha bosszút nem le-
het másképpen állani.

DIABOLUS SEXTUS:

Az Etna hegyét én annyira felgyújtom, / Hogy földkere-
séget nagy tűzbe borítom,
Még a hideg víz is erősen lángoljon, / Csak még egy lélek is
sehol ne maradjon!

DIABOLUS SEPTIMUS:

Aquilát, Boreát annyira felfúvom, / Roppant városokat
hogy földig lerontom,
Ne maradjon ember sehol ez világon, / Hogy ha én bosszú-
mat másként nem tölthetem!⁶⁶

(Folytatjuk)

⁶⁶ 1744. április 3. nagypéntek, Scena 2. Kézirata: *Liber Exhibens...*, 789.